

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság utolsó, november 17-én tartott, üléséből, pótlólag közöljük még az *évi jelentés* következő adatait:

A bizottság folyóirata, a *«Hadtörténelmi Közlemények»*, befejezte ötödik évfolyamát és öt füzetben 45 nyomtatott ívnyi szöveget s 11 rajzmellékletet tartalmazott. Előfizetőinek száma egyenlő maradt, jövedelme pedig — miután a lefolyt évben több hátralék befolyt — még emelkedett, úgy hogy az előadó a jövő 1893-ik évre két nagyobb, összesen 1000 arany koronával díjazandó pályázat kiírását hozhatta javaslatba.

Az 1892. évi pályázaton pályadíjjal kitüntetett dolgozat közlését a jelen füzet kezdi meg.

A honvédelmi miniszter úr Ó Nagyméltósága a vállalatot a múlt évben is 100 példány megrendelése által támogatta.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáira megrendelések még most is folyton érkeznek.

Az évi jelentés többi adatai már a múlt évi utolsó füzetben foglalt jelentésbe fölvétettek.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Kanizsa 1664. évi ostromának felhagyásáról. Gróf Zrínyi Miklós az 1664. évi híres téli hadjáratát február közepén kénytelen volt hirtelen félbeszakítani, nem csak azért, mert a Nándorfejérváron telelő nagyvezír hadi készületeiről fenyegető hírek érkeztek hozzá, hanem, mert a megfeszített gyors menetelések és a rendkívüli hideg idő-

járás katonáit annyira megviselték, hogy azok a további küzdelemre pihenés nélkül képtelenné váltak. A legnagyobb resignatióval adta meg magát Zrínyi e kényszerhelyzetnek, mert ő nem akart addig pihenni, míg a török kezében levő legnagyobb dunántúli erősséget is az ellenségtől vissza nem veszi. Kanizsa visszafoglalása lett volna diadalainak koronája. Hogy e tervvel mily élénken foglalkozott, annak bizonyságául ide iktatom a grófnak Wesselényi nádorhoz intézett, lángoló hazafiságtól áradozó levelét:

Méltóságos Nagyságos Magyarországi Palatinus
nekem bizodalmas Uram Apám.

Hála legyen a kegyelmes Istennek, ezt az új esztendőt szegény hazánknak vígasztalására láttuk; ha a jó Isten tovább ily progressusokat ad, hiszem még egyszer nemcsak az Istennek bosszúállását a pogány ellenségen látjuk, hanem nemzetünknek még egyszer talpra állását. Nagyságod ebből az ő Felségének írt levelemnek ¹⁾ copiájából megérti minden successusokat, mert engemet a sok gondjaim elvonnak az írástól. Most avagy soha sem ronthatja vagy legalább tántoríthatja meg ő Felsége az ottoman holdat; de ha sokáig tanácskozunk, ezt is, a kit cselekedtünk elvesztegetjük. Bezzeg, ha nekem csak egy kis erőm s értékem volna most, több, hogy sem vagyon, Kanizsát három hétig magyarévá tenném; de mindenemet, a mim volt erre az expeditióra költöttem, magam jószágát ott kinn, Muraközt itt benn elvesztegettem ezekkel a hadakkal, ha ő Felsége nem segít, élehetlenné leszek ezután. Ezek után ajánlom Nagyságodnak, mint bizodalmas apám uramnak kötelességgel való szolgálatomat.

Csáktornyán, 17. Februarii.²⁾

C. Nic. à Zrin.

De Zrínyi nem az az ember volt, a kit még a nagy akadályok is képesek lettek volna szándékától elállítani. Várta és kereste az alkalmat. S ez hamarabb kínálkozott is, mint talán ő maga gondolta. Ez év április 28-án már Kanizsa falai alatt állott kipróbált vitézeivel. A császári sereg s egyéb magyar csapatok szép számmal találkoztak ott egymással s az ostrom a legkecsegtetőbb kilátással kezdődött. Tudjuk azonban, hogy nagy kudarczczal végződött. Az itt következő jelentés, mely ha talán

¹⁾ Arról a leveléről van szó, a melyben az uralkodónak a téli hadjáratáról tesz jelentést, s mely történetíróink előtt régtől fogva ismeretes.

²⁾ Az eredeti levélen, mely az Orsz. Ltárban őrzött Wesselényi családú iratok közt található, hiányzik az évszám, de hogy 1664-ben kelt, az a tartalomtól kétségtelenül megállapítható.

nem is Zrínyitől, de mindenesetre valamelyik hívétől ered, érdekesen tárja elénk a közreható okokat, melyek a bán és minden igaz magyar reményét meghiusították.

«Miután a méltóságos gróf bán ő Felsege parancsára a múlt április hónap 28-án Kanizsát ostrom alá fogta a gróf Hohenloe, Stroczy tábornok és a dunántúli megyék csapataival, magyarokkal és horvátokkal, a mely ostromló sereg száma körülbelől 24,000-et tett ki, az ostromot május 28-áig szakadatlanul és dícséretesen folytatta, az ostrom alá vett vár falait és bástyáit szünet nélkül a legnagyobb ágyúkkal törette és zúzatta, sok helyen teljesen lerontotta, a mocsarakat vesszőcsomókkal betöltötte s nagy fáradtsággal egész a várárkokig útat tört. Ugyan így cselekedtek a maguk részén gróf Hohenloe és Stroczy. Május 30-án végre igen hiteles jelentésből köztudomásúvá lett, hogy a nagyvezír nem megvetendő, mindazonáltal kevesebb, mint a hogy hírlett, körülbelől 30.000 főnyi, legnagyobb részt elerőtlenedett török sereggel az ostromlottak segítségére Szigetig nyomult s ott tábort ütött. Ekkor Stroczy tábornok nem tudni mi okból, a nélkül hogy a bán és a többi vezérek megváltoztatták volna tervüket, csupán saját feje után indulva, podgyászait a Zrínyi-féle Újvár felé útnak indította, mi által a táborban nagy mozgást támasztott. Látván e zavart gr. Battyány Kristóf tábornok és testvére Pál gróf, valamint gróf Eszterházy Pál, a győri püspök s a többi főurak, összegyűlekeznek nevezett gróf Battyány sátorában és ezen váratlan zavar felől tudakozódnak és puhatólónak s midőn annak eredetéről értésülnek, egyhangúlag elhatározzák, hogy az ostrommal semmiképen föl nem hagynak, hanem a vezér közelgése daczára is folytatni akarják és ha van bátorságuk a német uraknak, az ellenségnek elébe mennek, egyesülten ütközetbe bocsátkoznak s életüket a keresztyénség védelmében dicsőségesen feláldozzák. És ezen elhatározásukról a bánhoz Hohenloe és Stroczy grófokhoz küldöttséget menesztenek. Gróf Eszterházy Pált és a győri püspököt küldik, a kik mielőtt oda értek volna, előre küldték Sándor Péter egervári kapitányt és a gróf táborának őrmesterét, hogy a bánt a főurak jelzett szándéka felől tájékoztassa s a bán véleményét kipuhatolja. A bánt nem találja saját táborába, hanem megsejtvén, hogy a Stroczy tábornok sátorában van, őt oda követte s mikor oda érkezett, akkorra már a bán nagy erőfeszítéssel rávette Stroczyt, hogy szándékától elálljon s megígérte, hogy podgyászait visszahozatja. Sándor Péter, a mint a bán éppen a lovára akar szállani, jelenti neki a főurak elhatározását; a bán felvidámúl, hősi elhatározásukat dicséri és megparancsolja, hogy jöjjenek a küldöttek. A bán visszatér Stroczyhoz, hogy ott várja be a bevárandókat. Megjönnek a küldöttek, küldetésöket előadják és szán-

dékuknak megnyerik Stroczy tábornokot, a ki kézással kötelezi magát, hogy ő a magyarokkal élni vagy halni fog. S ezzel vége volt a fölhevült lázongásnak, a podgyászok pedig visszahozattattak. Másnap aztán nagyobb zúgással, mint azelőtt szokott volt, reszketetik az ágyúk a várat és védelmezőit. A gróf bán, mint a török ravaszságot ismerő vezér a veszélyesebb helyek kikémlésére három legkitünőbb vezérét: Kys Farkas berzenczei, Czinderi György babolcsai és Horváth András Zrinújvári kapitányt kiküldi, kellő katonaságot adván melléjük. Horváth András Babolcsa felé veszi útját, a másik kettő arra felé, a honnan az ellenség jövelete fenyegetett. Battyány gróf is ugyanazt cselekszi s a kiskomáromiakból kémeket küld ki. E közben az ellenség néhány ezer könnyű fegyverzetű katonával Babolcsához érkezik, megkísérti az átkelést, innen a mi hajdúink kudarczczal visszaverik, néhányat levágván közülök. Ez történt május 30-án. A babolcsaiak, a kiknek lovak volt, a mint nekik megvolt hagyva, még az éjjel ágyúikkal átjöttek a mi táborunkba, a várat pedig lángba borították. Ugyanez történt Berzenczével és Segessdel. Említett Horváth András pünkösöd napján Babolcsa és Berzencze közt rábukkan az útban levő ellenségre, de midőn belátta, hogy nem bír meg véle, övéivel az erdőkön át bujdokolva, az ellenség jövetelét siet hírrül adni a bánnak. A bán összes magyar katonaságát rendbe állatja egész estig, hogy az érkező törököket fogadhassa. E napon a bán hajdúit a Szent Péter nevű hídnál helyezte el, az ottani szűk átjáróhoz oda érkezett néhány ezer török, harcza bocsátkoznak, a hajdúk ereje már-már megtörik, de értesülvén róla a bán, udvari kapitányját oda rendeli, ez az őrséggel együtt az ellenséggel megütközik, a törökök meghátrálnak s némi veszteséggel elvonulnak. Elküldte a gróf Bán Macarius, kapronczai kapitányt is hatszáz lovassal, de már ekkor az ellenség eltávozott. A gróf bán csaknem az egész nap Stroczy tábornoknál volt, kérve őt, hogy a magyarokkal és a többi császári sereggel álljon helyt az ellenségnek és az ostrommal ne hagyjon fel. Azonban semmit sem használtak a könyörgések. Podgyászait előre küldi, katonáival követendő. E közben nevezett Czindery s a többi kiküldött kémek visszaérkeznek s a bánnak jelenti, hogy a vezír a berzenczei síkon tábort ütött. A gróf tudakozódik az ellenség számáról, ez azt nem oly számosznak mondja. A bán pedig inti, buzdítja, kéri Stroczyt, hogy próbálja meg vele együtt az ellenség vitézségét, mert ha eltávozik, esküjét szegi s ha az ellenséggel meg nem mérkőzik elfeledkezik, hogy kezét adott és biztosítást. Már beesteledett, midőn a magyarok az említett Sándor Pétert a bánhoz küldték, hogy kérje meg, mit parancsol nekik tovább a bán, ott kell e nekik egész éjjel a sorban állani vagy megtámadják az ellenséget vagy pedig a sánczok mögé meghúzód-

hatnak. Ez egyenesen a bán elé járúl s jelenti neki. A bán parancsolja, hogy az összes főurak jőjjenek azonnal hozzá. Ezek megérkezvén, egyhangúlag kéri Stroczyt, hogy együttesen támadják meg az ellenséget; ez végre a főurak hosszas kérésére így fakadt ki: Holl mich der Teuffel ich thue es nicht! E határozatot hallván, kiki a saját táborába széled s felhagynak az ostrommal. Gróf Battyhány több főúrral Körmendnél üti fel táborát. Eszterházy Pál és a győri püspök Nádasdy grófhhoz csatlakoznak, Nádasdy az ő felsége magyar katonáival sietve Vattra vonúl. A szerencsétlen bán szomorúan szemlélte az ostrom illetén váratlan felbomlását, elhagyatva látja magát mind Stroczytól, mind a magyar katonaságtól, mindazáltal az nap nem hagyott fel az ostrommal, hanem püncöst hétfő délig egyedül gróf Hohenloeval folytatta, hevesen ágyúztatván a várat csupán azért, hogy állhatatosságával Stroczyt a gyalázatos futásból visszahívja, de látván aránytalanságát az ellenséghez, saját új várához mintegy mértföldnyire visszavonúlt, a hol most is táborozik. A vezír, nem tudni mi okból, a Kanizsa előtt általunk hányt sánczokon nem mert átkelni, hanem Berzenczénél foglalt állást. Hanem a törökök Zrínyi gróf Újváráig naponként eljöttek, ötven, olykor több-kevesebb lovassal s ott mutogatták magukat. Azonban junius 5-én temérdeken jöttek, talán meg akarták kísérteni az ostromot, ha azt alkalmasnak látják. Mihelyt azonban az éber bán neszét vette jövetelüknek, az éjjel katonái egy részét a hídon átvezette, őket egy elrejtett helyen titkon az éj csendjében elhelyezte; jó reggel megérkezik a várva várt ellenség, a rettenthetetlen bán megkezdí az ütközetet s hosszas küzdelem után a török sok áldozat hátrahagyásával kiszorúl a csatatérről s futásnak ered. Elest az ütközetben golyótól találva az alvezír, kinek halálát az egész török tábor, mint biztos értesítésből tudjuk, a legmélyebben fájlalja. Vajha az ő esze és terve szerint végbe ment volna az ostrom, Kanizsa Isten segedelmével már kezünkben volna. A bán kémje, a ki az ostrom feloszlásakor Kanizsában volt, beszéli, hogy a várban egy tehénen kívül nem volt más élő állat, úgy hogy az éhség miatt az összetöredezett, romladozott bástyákat egy hétnél tovább nem tarthatták volna. Bizonyos a szökevények és foglyok jelentéseiből az is, hogy ha az ostrom föl nem bomlik, a vezírnek nem lett volna bátorsága bennünket megtámadni; de így elvesztettük az egész kereresztyénség által annyira óhajtott győzelmet.»

I—y J—s.

Az Andrási-ezred zászlószentelési ünnepére kiadott Instructio. 1-mo. 1742 január 16-án reggel fél hétkor az összes tambourok, a főőrségről kiindúlva a külvároson végig, s onnan ismét vissza-

térve a városon keresztül, ébresztőt vernek. Mindjárt ezután gyülekezik a legénység teljes fegyverzetben, csinosan megmosakodva, borotválva, fésülve és öltözve, zöld galylyal a fővegen, századonként a kapitányok szállása előtt, a hol a század egyéb tisztjei is megjelenni tartoznak. E végre a legénység előre tanítandó, hogy az ünnep napján minden csendesen s szabályosan mehessen végbe. Arra is figyelmeztetendő, hogy a katonák, hogy fegyveres kivonulások alkalmával, a vezényszavakon kívül, minden szó és beszéd főbenjáró büntetés alatt tiltva van; miért is mindenki — egyszer mindenkorra — ehhez tartsa magát, ha a súlyos büntetést el akarja kerülni.

2-do. A századosok lakása előtt minden compagnia kettős sorokra osztandó és pontosan szemügyre veendő, hogy az ünnepély színhelyén kellően felszerelve jelenjék meg.

3-tio. Mihelyt ez megtörtént s minden század négy szakaszba osztott: a századosok alattas tisztjeikkel — szintén mindannyian felfegyverkezve — jó rendben és csendben vezetik fel századukat a kijelölt díszterre,¹⁾ a hol az előre meghatározott órában pontosan tartoznak megjelenni.

4-to. Ott a maig egymásután következő öt század, tekintet nélkül minden rangsőbbiségre, mely meg sem állapítható mindaddig míg az egész ezred együtt nem leend, egy zászlóalj formál; mire azután, a sorok igazodván, 12 szakasz és 3 divisio alakíttatik.

5-to. Az elő- és hát-védhez, valamint az ötödik és kilencedik szakasz elé jön egy-egy kapitány, egy hadnagy és egy őrmester (az elővédhez 2 őrmester); továbbá a középre 1 hadnagy, mögötte 8 hadapród, (fändrich), 8 szakaszvezető és 8 őrvezető, mint zászlótartók. A tambourok pedig hatan az elő-, négyen a hát-védhez, ketten az ötödik és kilencedik szakaszhoz, s a többiek a középre osztatnak be. Századosok és hadnagyok többen lévén itt helyben, mint a mennyi egy zászlóaljhoz tartozónak: kettő jut közülök az elő-, s ugyancsak kettő a hátvédhez is.

6-to. A fourirok s lövészeik a zászlóalj jobb szárnyára állítandók hármassal. A fourirok képezik az első, lövészeik ellenben a második és harmadik rendet és fegyveröket szurony nélkül balkarukban tartják. Ha pedig az ácsok részére — kik közül egy-egy pár legyen minden század mellett — a műszerek akkorig szintén megérkeznek a t. ezredhez: úgy ezek rendenkint a fourirok előtt foglalnak állást, emezeket egy fourir, amazokat pedig egy tizedes vezetvén.

¹⁾ Soprony város főterére.

7-mo. Ha már a fennírt mód szerint minden rendbe jött, a regiment körül pihenő lesz verve.

8-vo. Erre a szolgálattelvő őrmester párokba sorozván a nyolcz szakaszvezetőt, velők az ezredes úr szállására megy, elhozza onnan az új zászlókat s a templomba viszi, a hol előbb asztalt állíttatott az oltár elé. A zászlókat ez asztalra helyezvén: a szakaszvezetők újra elfoglalják a zászlóaljban előbb nyert helyöket.

9-mo. Ha ez is megtörtént, imára lesz jel adva, a mint ez a zászlóaljnál szokás, három helyen, úgymint először az elő-, másodsor a hátvédnél és végül a középben. Azután a fegyvert lerakják s úgy a szárnyakon mint a középben fölállítják a szokásos őrsöket.

10-mo. Az egymásután érkező magas vendégek fegyveres tiszteggel és zeneszóval fogadtatnak; miért is a legénység a fegyvernél együtt tartandó.

11-mo. Ha már a magas vendégsereg együtt van és a templomban az istentisztelethez minden előkészület megtörtént: akkor a fő- és alattas tisztek századaik jobb és balszárnyára vezényeltetnek. *Fegyvert fogj!* s ismét fegyverlerakást commandiroznak. Mire azután századaikat szép rendben a templomba vezetik, az őrségre pedig — az előző nap kiadott parancs szerint, a jobb- és bal-szárnyról szintúgy mint a középről őrségre vezettetik az arcvonal elé egy-egy tizedes, 1 őrzető és 8 közember. Minden tizedes előre és hátra egy-egy őrsöt állit ki; azután pedig egy vonalban lerakván a fegyvert, az előbb felállított őrsök is rendesen felváltatnak.

12-mo. A templomban a tiszt urak mindannyian a főoltár elé állanak: első sorba a törzstisztek, másodikba a századosok, harmadikba a hadnagyok, negyedikbe a hadapródok (Fähnrichs).

13-tio. A mint az evangelium kezdődik az ezredes kardot húz, példáját követi a többi törzs- és főtiszt is. Evangelium végeztével a kardok hüvelybe. Ez azt jelenti, hogy ők mindannyian esküvel kötelezik magukat a Mindenható Isten előtt: Fölséges Asszonyuk Mária Therezia, Magyar- és Csehország királya s Ausztria Főhercegnőjének utolsó csöpp vérékig híven szolgálni, Zászlójuk mellett élni — halni.

14-to. A Sanctus-nál jelt ad a tambour a templom előtt, mire a három tizedes — a kik a fegyverek mellett őrségen vannak — őrségüket a fegyverhez vezénylik, a második jelre fegyvert fogatnak s a legénységet Úrfelmutatóskor imához commandirozzák, mialatt az őrszemek praesentálnak. A mint pedig utóbb ismét jelt ad a tambour, a fegyver mint előbb letéttetik.

15-to. Végeztetvén a nagy mise, az őrmester a Zászlókhöz lép, a

szakaszvezetők által azokat felvéteti és lengeti. Erre a pontificans elmondja az áldást a zászlók felett és azokat megszenteli. E közben néhány hadapród a kalapácsot és szögeket előkészítik s kezökben tartják, meglungatják azokkal (a mint mutatva lett nekik) a rudakat és valahányszor valaki egy-egy szöveget bevert, továbbítás végett a kalapácsot ezredes uruknak kézbesítik.

16-to. A pontificans a szentháromság nevében lép a zászlóhoz, az első szöveget az Atya Isten-, a másodikat a Fiu- s a harmadikat a Szent-Lélek Isten nevében veri a zászlórúdba. Követik őt a magas vendégek s magok tetszése szerint választják meg, kinek nevében akarják a szöveget beverni.

17-mo. Erre következik az ezredes úr és az első szöveget beveri Magyar- és Csehország Királyának a mi legfölségesebb Királyné- s ausztriai főhercegnő Asszonyunknak nevében ; a másodikat hadvezérünk Ferencz lothringeni herczeg és toscanai főherczeg ő királyi fensége nevében ; a harmadikat gróf Harrach — a hadi tanács elnöke — Ő Nagyméltóságának nevében ; a negyediket a Magyarországon főparancsnokló tábornagy és nádor erdődi Pálfi János gróf ő excellentiája stb. stb. nevében, az ötödiket az összes generalitas nevében és a hatodikat az egész t. ezrednek nevében. Utánna következik a két törzstiszt úr. Ők is az öt első szöveget úgy verik be, mint az ezredes úrnál mondva volt, a hatodikat azonban a valóságos ezredes és parancsnoknak, *Andrási Ádám, János, József* szt. római birodalmi báró úrnak és az egész t. ezrednek nevében.

18-vo. Valahányszor egy-egy zászlóval ennyire haladtak, a szolgálatteltevő őrmester felemeli, a szakaszvezetőnek adja s letéteti a készen lévő többi asztalra, a hol a kapitányok, hadnagyok és hadapródok (fährichs), valamint minden századtól 1 őrmester, 1 szakaszvezető, 2 tizedes, 2 őrvezető és 2 közlegény veri be az öt szöveget olykép a mint fönnebb mondva volt és ha még előkelőségek találkoznának, a kik szintén megtisztelni kívánják az ünnepet, ezeket is felkérlik, hogy ugyanazt tegyék. A hideg miatt azonban siettetni kell az eljárást, mi végből éppen több asztal állíttatik be, s őrmestertől lefelé a résztvevők jól betanítottak különben is olyanok szemeltetvén ki, a kik a mondandókat jól eltudják mondani. Mihelyt a pontificans beszentelte a zászlókat, a legénységet altisztjeik a fegyverhez kivezetik és csakis a szögbeveréshez vezényeltek maradnak közülök a templomban.

19-no. Ha már a fönnebbi módon mindegyik zászlóval készen vannak, a fő- és altisztek, valamint az őrvezetők és közlegények helyökre vonulnak ; mire aztán a fegyvert felveszik és vállazzák.

20-mo. Most rendre jönnek a zászlók, mint mondva volt, a magas vendégekkel s az ezredessel és pedig egyenest az ezred közepébe. A mint

az említett suite közelit az ezredhez, a fegyverrel praesentáltatik és megszólal a zene. Ezalatt a főtiszt urak egyszerre salutálják az elvonuló vendégeket.

21-mo. A mint a zászlók s a magas vendégek az ezred közepébe érkeztek, a rendek és sorok bezáródnak és kör formáltatik.

22-mo. Ha ez megtörtént, a fegyverrel praesentálnak; mire az őrnagy leszáll lováról és minden zászlótartónak egy zászlót nyújt át rövid beszéd kíséretében. Ezek jobb térdre bocsátkozva fogadják a zászlót és aztán a pontificans áldását, a kinek kezét megcsókolják.

23-mo. Most az ezredes a zászlókat bemutatja a t. ezrednek, védelmébe és őrizetébe adja s inti a legénységet, hogy Ő Felsége ezen hadi jelvénye alatt Mária Theresia Királyné Asszonyunknak híven és hősiessen szolgáljon, a zászlót soha el ne hagyja, hanem utolsó csöpp vére hullásaig védelmezze. Hogy pedig kötelmeik iránt tájékozva is legyenek: egyuttal figyelmeik felhivatik a *felolvasandó hadi szabályzatra*, nehogy jövőben bárki is tudatlanságával mentegethesse magát.

24-mo. Mindjárt ezután háromszoros jelt adnak a tambourok a kihirdetéshez. Az ezred auditora most lóhátról felolvassa a hadi cikkek német szövegét, azután egy gyalog fourir a magyart. És miután a hadi szabályok mindkét nyelven felolvasatnak, beszédet intéz az ezredes a regimenthez, felhíván ezt az eskü letételére. A hadbíró erre rövid figyelmeztetésben megmagyarázza az eskü és esküszegés horderejét, jutalmát és büntetését. E figyelmeztetést az esküvel együtt magyarul ismétli a fourir; és az esküt a németek németül, a magyarok magyarul után-escüszik, miközben az «Én N.» felolvasásakor kiki a saját vezeték és keresztnevét hangoztatja, a mire eleve tanítva lettek. Mielőtt az eskü kezdődnék, a fegyver ballábhöz vétetik s a legénység eskühöz vezényeltetik.

25-mo. Letévén az esküt, a főveget felteszik, a fegyvert praesentálják; az ezredes úr pedig gratulál az egész t. regimentnek és újlag buzdítja a katonákat, hogy ily ünnepélyesen letett esküjükről meg ne feledkezzenek, a legmagasb szolgálatban serények s a legmagasabb törvényeknek engedelmeskedők legyenek.

26-mo. Azután pedig felhivatik a legénység, hogy Ő Felsége fegyvereire és az új ezredre a Mindenható Isten áldását leesdje, egy Miatyánkot, Üdvözetlet és Hiszekegyet térdre borulva ajtatosan elmondván. A fegyver tehát lábhoz s a legénység imára vezényeltetik. A főnnebbi imák főnhangon elimádkoztatván, az imától felállanak s praesentálnak; mire rövid egyházi beszéd következik, melynek végeztével az ezredes úr a magas vendégeknek köszönetet mond az ezredet részökről ért megtiszteltetésért. A fegyver vállaztatván, zeneszó mellett megnyílik a kör.

27-mo. Amint a kör ilymódon megnyílik: az ezredes említett magas vendégeivel ismét a templomba megy, a hol a szentség kitétele mellett *Te Deum* intonáltatik, és zene, trombita- és dobszó kísérettel végig énekeltetik. Azután pedig a térdre borúlt ezred a szentséggel megáldatván, az ünnepély egyházi része véget ér.

28-mo. A templomból kijövet a magas vendégek zeneszó mellett tisztelgésekkel fogadtatnak. Azután pedig a zászlók az ezredes lakására vitetvén, az őrség e napon 1 százados, hadnagy és a törzs-zászlótartó mellett a szükséges számú altisztekből és 60 közemberből alakítatik a magas vendég urak tiszteletére, a kiket érkeztek és távozásuk alkalmával az ezredes úr kitüntető figyelemben részesít.

29-no. Elhelyeztetvén a zászlók, s az őrség is szabály szerint felvonulván, a legénység — ugyanoly módon mint a díszterre vezetett — a századosok lakásai elé vezettetik vissza. Itt kiosztják közöttük az ezredes úrtól *extra* utalványozott pénzt s emlékeztetvén őket újra a lefolyt ünnepély, a hallott hadi szabályok s a letett eskü jelentőségére, valamint a szükséges rend- és egyetértésre: eloszlás vezényeltetik és kiki szállására tér.

30-mo. Minthogy pedig a legénység — őrmestertől lefelé — pénzajándékban részesült, ennek a napnak mennél ünnepélyesebben leendő eltölthetése végett, valamint abból a czélból, hogy Ő Királyi Felsege legkegyelmesebb Asszonyunk hosszú és boldog uralkodatásáért szintén ihassék: azért a tiszt urak minden elővigyázattal tartoznak lenni, hogy e nap ünnepélyessége semmiféle kellemetlenség által meg ne zavartassék. (Kismartoni hitbizományi könyvtár. III. Militaria. «Manuale etc.» Kis 8-adr. függelékben.)

Dr. Merényi Lajos.

Adalékok Székesfehérvár elfoglalásához 1602-ben.

A «Hadtörténelmi Közlemények» V. évf. 5. füzetében Gömör Gusztáv úr, Székesfehérvárnak az 1602. évben a törökök által való elfoglalásáról írván, igen alaposan kétségbe vonja Isolano, székesfehérvári főparancsnok azon jelentését, hogy az aug. 17. ütközetben, Ali budai pasa a boszniai pasával együtt elesett; de hozzáteszi, «mindazonáltal nem vagyok abban a helyzetben, hogy bebizonyíthatnám, vajon valóban Ali és a boszniai pasa voltak-e az elesettek». Minden kétséget eloszlát erre nézve és Isolano tábornok jelentését tévesnek mutatja *Naima* török történetíró *Tarikh-i-ja*,¹⁾ melyben Székesfehérvár elfoglalásának leírása után

¹⁾ Naima a legjobb nevű, régi török írók közé tartozik. Műve az

elmondja az író, hogy a keresztények kísérletet tettek Buda visszafoglalására s a budai főtisztek között főlemlíti Ali pasát a következőleg: «Ali pasa, budai bejlerbej volt. Említett Ali pasa Székesfehérvárnál egy puska-golyó által találva, megsebesült». (Tarikhi I. 287. l.) Innét származott tehát Isolano téves jelentése.

Székesfehérvár ostromára nézve, Naima még egy-két új adatot nyújt, melyeket mint az ostrom részleteit, a keresztény kútfők kiegészítésére érdemes főlemlíteni. Naima szerint, midőn Haszan vezérpasa a Szerémségből Székesfehérvár alá ment, ugyanakkor Budáról Lala Mohammed pasa is megérkezett oda s ez utóbbi a vár déli oldalán, a «Hosszú külváros» (*Uzun varos*) előtt szállott meg s azt ostromolni kezdte. Nehány napi ostrom után sikerült neki a falakat négy helyen aláásni s ugyanott az újonnan épített nagy tornyot elfoglalni. Magának az ostromnak leírásában mint új adatot találjuk még, hogy az előváros egyik toronnyal ellátott kapuját «Batal-kapu»-nak nevezték, melyen «belül, úgymond, a hitetlenek falat húzva, erős védtöltést készítettek. Szafar hó 17-én,¹⁾ déltájban, nagy melegben a nevezett pasa egyik katonája egy zászlót fogott kezébe s fölkúszva, a toronyba ment és a zászlót föltűzte, mit látván a janicsárok, a toronyba tódultak s ott öt-hat hitetlen őrt találtak, kiket megszalasztottak. Ámde a többi hitetlenek ezzel nem törődván, azon fal mellé húzódva, ellenállottak, azért az előrenyomuló iszlam harczosok puskatűzzel űzték el őket onnét». A külvárosok elfoglalásának leírása után, a belső vár ostromáról Naima röviden csak a következőket mondja: «A hitharczosok minden oldalról rohamot intéztek s a hitetlenek ezt látva, a beisó várba futottak. Ezt is ostromolván, a földet fölhányták s a külváros felől levő egyik tornyot aláásva, a levegőbe röpítették s így rést nyitottak, mire a hitetlenek békét kértek és szerződésre lépve, a várat föladták. Nehány kezes kimenvén, a diszruhát felöltötte. Fővezéroknek minden tisztelet megadatván, a vele kivonuló hitetlenekkel együtt tartományukba küldetett.» Naima tehát semmit sem tud arról, hogy Isolano fogságban tartatott volna.

Dr. Karácson Imre.

1591—1660-ig terjedő időközt tárgyalja, szép, világos előadásban. E munkát Naima, II. Musztafa szultán megbizásából írta, vagyis inkább mint az előszavából értesülünk, Ahmed efendi és Haszan bejzade kidolgozatlan történelmeiből szerkesztette össze. Több kiadást ért már; a legújabb, mely kezemnél van, 1863-ban jelent meg a török állami nyomdában.

¹⁾ Ez tévedés Naima részéről, mert az 1602. évben Szafar hó 17-ike augusztus 3-ára esett, pedig ez esemény kétségtelenül később történt.

Hadtörvénytörvényeségi ítélet az Esztergomot 1605-ben áruoló módon átadott császári tisztek és legénység fölött. Lala Mohammed, ki Esztergom várát 1595-ben előbb Mansfeld, majd Mátyás főherceg ellen védelmezte s végre átadni kényszerült, 10 évvel később mint nagyvezír intézte a Magyarország elleni hadjáratot. Szövettségben Bocskayval együtt hódíták az ország várait, melyek közül Lala Mohammed, kivált az általa veszendőbe ment *Esztergomot* óhajtotta ismét visszaszerezni. Míg tehát Szinán pasa Homonnayval Érsekújvárt ostromolta, ő maga előbb Visegrádot vette át az áruoló vallonoktól, majd Esztergom alá szállt, hol hasonló szerencse érte. A várnak segélyére siető *Ottingen* gróf, győri kapitány a harcban elesvén, a vár parancsnoka, *Dampierre* gróf ezredes és a várórség 1605 október 3-án megnyiták Esztergom kapuit a török előtt.

Az ezen esemény folytán Pozsonyban tartott hadtörvénytörvényeségi ítélete ez ügyben a következő:¹⁾

«Esztergom várában 26 zászló német hadi nép volt és pedig:

Öttingen gróf ezredéből 10 zászló, Mörsburgéből 5, Hofkirchenéből 2, Althanéből 3, Schmidt főkapitányéből 2, Salméből 2 és Esztergom közönséges őrségéből szintén 2.

Mintán e vár inkább anyagi előnyök és pénz miatt, szabad akaratból és félelemből, mintsem kiállott szükség és veszedelem folytán adott föl, a hadi törvénytörvényeségihez kiküldött ülnökök és bírák, a törvénykezés három napi tartama alatt a magasabb és alantosabb parancsnokok, altisztek és közemberek megtörtént szokásos kihallgatása után, védekező irataik tekintetbe vételével, tiszta lelkiismeretük és becsületük szerint következőkép ítélték:

Schlöcker Leonhard Frigyes, stuttgarti születésű, Öttingen ezredbeli volt kapitánynak azért, mert felsőbb hatósága tudta és utasítása nélkül az ellenséggel tárgyalta, a védelmet beszüntette és zászlóalját azon a ponton, a hol a megbeszélés történt, magával együtt bajba keverte, — jobb ökle levágassék, nyelve nyakából kiszaggattassék, mindkét darab pedig (a nyelv és az ököl) a bitófára szegeztessék és teste hozzá akasztassék.

(Nagy közbenjárás után pallossal végeztetett ki.)

Stroll Jeromos, höchstätt-i születésű, ugyanazon ezredbeli volt kapitánynak azért, mert udvarmestere és kirendelt irnokának megparancsolta, hogy Duval Dampierre gróf kérvényét a vár föladása iránt, vala-

¹⁾ Fogalmazvány-Codex 8750. Cs. és kir. udvari könyvtár. 60 lap tintával, 104 lap ironnal írva.

mint azt az írást, mely az ellenségnek átadatik, leírja — mivel jelenleg megszökött, neve az akasztófára szögeztessék, (a mi megtörtént) ha pedig ő elfogatnék, jobb keze levágassék, teste a bitóra akasztassék és keze hozzá szegeztessék.

Scherer János Mihály, arnstadti születésű, Stroll kapitány irnokának, azért mivel fönt említett kérvényt és levelet leírta, és a vár átadása kezdetén a beszédet és az alkudozásokat közvetítette, jobb keze (kézfeje) levágassék, ő maga bitófára akasztassék, keze pedig hozzá szegeztessék.

Lattenberger György, a Mörsburg ezredbeli, Pichler kapitány zászlóaljában szolgált őrvezetőnek, azért mivel a földadás alkalmával minden szolgálatra kész volt, minden parancsnokot és közembert a bajba belevont, és azokat állásaikról és őrhelyeikről elhívta, — teste négy darabba vágassék és négy főúton akasztassék föl. (Sok oldalról történt kérelem folytán kegyelmet kapott, és először pallossal végeztetett ki, aztán vágatott négy felé és akasztattak testrészei négy úton föl.)

Zielhardt Gáspár, Hopfen János, Diettenhorn János, Lindacher Ádám, Dierr Fülöp — mind Öttingen ezredbeli őrvezetők — miután bebizonyult, hogy mint főkolompokok a legénységet fölbujtogatták, a felsőbb hatóságok szemébe mondták, hogy tovább nem fognak védekezni, hanem a várat az ellenségnek átadják, — továbbá mert nevezett Hopfen zsebében két török hitlevél találtatott, s mert előljáróit rágalmazta; — Diettenhorn valakit kényszerített, hogy az ellenséggel beszéljen, Lindacher a térítvényt hamisan írta alá, Dierr és Zielhardt pedig a lőrésen azt kiáltották, hogy a vár átadásáért a király előtt a felelősséget elvállalják — mindannyian az előbbiekhöz hasonlóan büntettetnek. (De mint az előbbieket megkegyelmeztettek, kezeik nem vágattak le és bitóra kerültek.)

Bischof János, Biber György, Günther Gábor, Poscht János, Streiter János, Lederer János, Speht György, Rapel Kristóf, Öttingen ezredbeli őrvezetők; *Unwürdt János*, Mörsburg ezredbeli őrvezető; *Lenz József, Hebenstreit Márton* őrvezetők, továbbá *Hess Pál*, Salm ezredbeli muskétás, Woppinger kapitány zászlóaljában, — miután bebizonyult, hogy a küldöttség közt voltak, a vár földadását kérték és kivitték, kötél által végeztessenek ki. (Meg is történt.)

Marschall Lőrincz, stuttgarti születésű, Öttingen ezredbeli volt hadnagy, miután túsúl szolgált és bár arra kényszerítettett, még sem bírta bebizonyítani, hogy vonakodott volna: két évre egy határvárba küldetik, hol muskétás zsolddal tartozik szolgálni. (Kegyelmet nyervén, csak egy évre ítéltetett el azután.)

Schmidt Pál és *Schramb János*, szintén Öttingen ezredbeli őrvezetők, kik a főkolompokok voltak és minden rosszban legelől jártak, mivel

megszöktek, nevök szögeztessék a bitóra; ha pedig ők megkerülnek, tessük élve négy részre vágassék és négy úton akasztassék föl.

Hasonlókép büntettetnek: *Ebinger* Ferdinánd ulmi születésű, Öttingen ezredbeli szolgálja, továbbá *Paradoino* Ferdinand, Mantova Horátio főhadnagy szolgálja, kik úgy adták elő a dolgot, mintha Ebinger a katonákat szinte kényszerítette volna az alkudozás végett a lőréshez menni, avval a biztatással, hogy ebből rájuk baj nem hárulhat; *Paradoino* ezenkívül a lövést beszüntette és megtiltotta.

Masbach Richárd Vilmos kapitány zászlóaljának 55 embere, — kik megengedték, hogy Duval Dampierre Henrik gróf, az ő állásuknál fényes napvilágon, délelőtt kilencz órakor, két törököt kezesekül bebo csásson, e célra egy létrát hoztak elő és ezen úton ismét kibocsátották azokat, mire nemsokára egy tekintélyes török mászott föl újlag és a gróffal tárgyalt, ezután pedig a gróf nekik, valamint a többi 25 zászlóaljnak kijelentette, hogy *ő nem úgy cselekedett, mint az egy becsületes ezredeshez illik* — és mindezek után és ezek daczára nyilvánosan meg esküdtek, hogy a történekről mit sem tudnak, a vár átadásáról mit sem hallottak, és esküjük mellett mind a három napon át megmaradtak, és mit sem vallottak, míg végre az egész dolog egy közember által, ki a kiküldöttek közt volt, kiderült — háromszoros hamis eskü miatt arra ítéletnek, hogy (a betegek, sebesültek és azok kivételével, kik akkor a várban nem voltak) minden ember jobb keze levágassék. (Ez ítélet később oda módosítottatott, hogy a *Platerseich* Adrián kapitány alatt lévő többi közemberekkel egyetemben, kik szintén bűnrészesek voltak, két éven át vasban kötelesek a császárt szolgálni.)

Szintúgy nevöknek a bitóra való függesztésével és befogatásuk esetén fölakasztással büntetnek azok, kik a többi zászlóaljkból, mintegy 46 ember, az ellenséghez átpártoltak.

A 24 zászlóalj többi zsoldosának zsoldja pedig, mivel a zsoldosok a rendtelenséget fölhasználva, kivonúltak, augusztus 28-ától, tehát az ostrom kezdetétől fogva, a császárra száll vissza, s nekik útlevél sem adatik.

A betegek és sebesültek azonban, kik az ellenség ellen nem védekeztek, szabadon elvonulhatnak Esztergomból, de zsoldjuk 1605 október harmadikáig elesik. (Ilyen 523 jegyeztetett föl.)

Felmentetnek azonban és *ártatlanoknak tekintendők*:

Reichau Melchior, Öttingen ezredbeli főhadnagy, ki a középső sáncznál három ostromot vert vissza, és azután csak Dampierre ezredes parancsára hátrált, miközben nyíllal altestében, oly súlyos sebet kapott, hogy az ágyat el sem hagyhatta, egész addig az éjszakáig, mikor a zaj a

katonák közt oly nagyra nőtt, hogy kénytelen volt fölkelni; *Almannshausen Mihály*, Öttingen ezredbeli kapitány, ki midőn az ellenség a kerítést megrohanta, öt lövést kapott, köztük két halálosat; a főnebbi ezred kapitánya, *Mansheimb Kristóf*, ki mindjárt az ostrom elején megsebesített és még máig sem gyógyult meg; továbbá *Nüdtbruck Ede* kapitány, kinek lába van átlőve és végül *Raitner Károly*, ki szintén állásán volt, mikor Dampierre gróf a törököket beeresztette, de e közben jobb karján egyszer, bal karján pedig kétszer meglövetett.»

Ez ítéletek 1606 február 1-én, reggel kilencz órakor Pozsonyban, szabad ég alatt, a bírák által kihirdettettek és végre is hajtottak.

Dampierre gróf azonban, ki Esztergom parancsnokságával volt megbízva, miután a fenti hadi törvényszék előtt semmiféle vallomást tenni nem akart, kellő fődözet mellett ez év február havának 22-dikén Bécsbe a császári Burgba vitetett s ugyanazon börtönbe záratott, melyben előtte Hardegg Ferdinánd gróf (Győr föladása végett 1594-ben¹⁾ és Paradeiser György (Kanizsa átadása miatt 1601-ben) voltak már elfogva s Ő Felsege további parancsáig itt fogva maradt.

Dampierre később kegyelmet kapott és kitüntetéssel harczolt a csehek és Bethlen Gábor ellen,²⁾ míg végre a Pozsony várkastélya ellen megkísérlett rohamnál, 1620 október kilencedikén elesett. *Gömöry.*

A francia fekete sereg. A különböző «fekete» csapatok, melyekről az európai hadi krónikákban említés tételik, mindannyian mint borzasztó, halált hozó, félelmes bandák vannak föltüntetve. Többnyire idegenekből és oly egyénekből szervezve, kiknek nem volt mit veszíteniök, e népségek nemcsak fegyverzetük és ruházatuk színe, de legtöbbször jellemök szerint is feketék, félelmet gerjesztők valának és a korábbi, XV—XVI. századbeli babonás hadak közt nem megvetendő tényezőket képeztek.

Nevezetes, hogy e többnyire hitvány hadak, eredetöket közönségesen Mátyás király nagyhirű «fekete seregéig» viszik föl, s némileg joggal, mert a legtöbb valóban Mátyás pompás alkotásának foszlányaiból keletkezett. De számosak voltak az olyanok is, melyek más országokban keletkeztek s néha jó, néha fölötte silány utáztatok valának.

Mátyás alkotása már e folyóirat hasábjain kellőleg méltányolta-

¹⁾ 1595 jún. 16-án Bécsben, miután előbb jobb keze levágatott, kivégeztetett.

²⁾ Az ő vértesei mentették meg a protestánsok által szorongatott II. Ferdinand császárt.

tott,¹⁾ és így csak a francia «*bandes noires*»-ról, melynek soraiban Mátyás király egykori fekete seregének számos tagja szolgált s így annak utódjaként tekinthető, akarunk néhány szót mondani.

V. Károly, császárrá választása óta, I. Ferencz, Franciaország királyával, Miláno hercegségeért ismételten háborút viselt.

Az 1524-ik évi harcok a császáriak sorában egy új egyéniséget juttattak érvényre és ez II. Károly *Montpensier* herceg volt.

Különféle ármányok, sértések, melyek őt mint *connétable*-t érték, a herceget Ferencz király irányában ellenséges viszonyba sodorták és végre Franciaországból menekülni kényszerítették. Károly császár Miláno helytartójává nevezte őt ki. Mint ilyen, egy Dél-Franciaország ellen indítandó hadjáratra a császár beleegyezését megnyervén, annak vezetését ő maga vette kezébe és a hadjáratot Marseille ostromával meg is indította.

Ferencz még 1524 őszén, válogatott sereggel indult a város fölmentésére. A sereg magvát 2000 nehéz lovas, úgynevezett «*hommes d'armes*» és a rettegett fekete sereg, a «*bandes noires*», 6000 válogatott harcos, köztük túlnyomó számban Mátyás király egykori fekete seregének vitézei, képezte. E fekete sereg első biztos nyomaival 1512-ben találkozunk. (Barthold. 319. oldal.) A sereg sok viszontagságon, átalakuláson ment keresztül; tagjai közt igen sok fenséges és nemes sarjat, kiutasított trónkövetelőket, vagyontalan másodszülötteket és kalandorokat számlált.

Legelőkelőbb vezetője *Rikárd, Suffolk*²⁾ hercege volt; soraiban szolgáltak még: egy *würtembergi* herceg, egy *nassau* gróf, *Lothringeni* Ferencz³⁾ herceg, *Lupfen* gróf, *Ortenburg* Károly sváb gróf és még nagyszámú magyar és német nemes, kiket vagy viszontagságok a hazában, vagy még ennél is rosszabb dolgok űztek ki hazájukból, vagy csak gondtalan kalandvágy vitt Franciaország szolgálatába.

Kiváló vezérei közé tartoztak még *Brandel* János és mellette *Langemantel* Jörg, augsburgi patricius, Langemantel János polgárnak, kit városa tizenégszer bízott meg a polgármesterséggel és Miksa császár többszörösen kitüntetett, elvetemült fia.

A nevezett hercegek és nemesek, de sőt a *bandes noires*-ban lévő urak majdnem mind a német birodalmi átokkal voltak sújtva. Csak

¹⁾ 1890-ik évfolyam.

²⁾ Az egykorú tudósításokban gyakran csak «a fehér rózsá lovagjának» nevezetik.

³⁾ Az uralkodó herceg egyik testvére.

lándzsáik nyomán támadhatott előttük dicsőség és birtok, mögöttük csak szégyen és halál állt.

Ferencz király az egész világon nem találhatott volna elszántabb embereket, kikre nagyobb bizalommal bízhatta volna újabb harcának kivívását. Fekete zászlóik alatt, tetőtől talpig feketébe öltözve és fegyverezve, halálmegvetéssel indultak ezek minden ellenség elé és egész a Pávia melletti csatáig, koruk legfélelmetesebb harczosai valának.

A bandes noires kitünő szolgálatot tett Ferencz királynak e hadjáratokban is, és a francziákra szerencsétlen végű páviai csatáig egyik büszkesége volt. E csatában, 1525 február 24-én, azonban elhullott a bandes noires az utolsó szálig, Ferencz király pedig fogságba esett.

Ez volt a vége Mátyás király hajdan dicső seregének.

A sarkantyú történetéhez. A sarkantyú manapság közismert, az összes európai hadseregeknél a fölszerelés egyik kiegészítő részét képezi, s mint ilyen alakjára, nagyságára, erősségére stb. nézve szabályozva van. Pedig a sarkantyú nem is oly ősrégi, mint hinnők; a görögök és rómaiak előtt a sarkantyú még teljesen ismeretlen volt, s első nyomaival csak a középkorban találkozunk; csak azután kezdett használata a tornáknál, párviadaloknál, stb. általánossá válni. A tornákat tárgyaló könyvek a sarkantyú viselési módját is tárgyalják; legtöbbnyire szíjjakkal lón az fölcsatolva, s a csizma sarkára csak későbbi időben erősítettetett föl.

Alak szerint volt spanyol, francia, német, magyar és angol sarkantyú. Egyébiránt a legváltozatosabb és legcsudálatosabb formák voltak használatban s ezek csak lassankint alakultak át tetszetősebbekké és könnyebbekké. Később a sarkantyú előkelő szerepet kezd játszani; aranyból, ezüsből vagy más nemes érczből készül, mindenféle cifrázatokkal, bevésésekkel ellátva, sőt gyakran drágakövekkel van ékítve,¹⁾ és így a ruházat és fegyverzet díszévé válik.

Még nagyobb tisztességre jutott a sarkantyú, midőn az «arany sarkantyú»-rend alapítatott. E rendet IV. Pius pápa alapította 1559-ben. A rend tagjai «Laterani grófoknak», «Pius lovagjainak» vagy az «arany miliz lovagjainak» (aurata militiæ equites) is nevezettek. Jelvényük egy arany szálakkal átfont kereszt — vagy mások szerint szent Ambrus arczképe — volt, melyen egy sarkantyú függött. (Gryphii: «A lovagrendek vázlata» pag. 142.) A rendet 1841-ben XVI. Gergely pápa átalakította, a

¹⁾ Zrínyi György uramnak hagyom az «teorkes keowes» (türkiz köves) sarkantyút. Radvánszki J. Magyar családi élet és háztartás.

kinevezésekre nézve eddig dívott visszaéléseket megszüntette, s új jelvényt állapított meg. Ez egy vörös és fekete csíkos szalagon viselendő, fehérén émaillirozott arany máltai kereszt, a kék középmezőben Szt. Sylvester alakjával és «Sanctus Silvester Pont. Magnus» körírral; a kereszt két alsó végén egy-egy kis arany sarkantyú van megerősítve.

De sehol sem volt a sarkantyú annyira elterjedve mint nálunk, hol a sarkantyút a század közepéig minden nemes viselte, a mi tekintve a magyarság harczias hajlamait és azt, hogy kiváltkép lovas nemzet, természetes is. A kinek arany vagy ezüst sarkantyúra nem telt, az legalább a taréjt egy ezüst *huszasból* készíttette.

A sarkantyú történetére nézve még jellemző a Magyarországon uralkodott szokás, hogy az ütközet megkezdése előtt a *zászlóvivők sarkantyúit ünnepélyesen levették*, hogy egy könnyen meg ne futamodhassanak. Így történt ez a mohácsi csata előtt is.

Kísérelt a hadi pénztár megmentésére. Az 1809-ik évi hadjáratban, a Landshut melletti ütközetben, április 21-én, a Duka magyar gyalog-ezred egy granátos tizedese, Kocsmár Péter, a visszavonulás alkalmával észrevette, hogy az ellenség a hadosztály-pénztárkocsihoz, melynek előfogata lelövetett, roham-lépésben közeledik s azt már-már hatalmába keríti. Kocsmár tizedes a hadi pénztár megmentésére gondolt, de azt nyomban belátta, hogy az egészet meg nem mentheti; gyors elhatározással föltörte tehát a pénztárt és annak készletéből a mennyit csak bírt, magához véve, a közeli erdőbe menekült. Nagy kerülő úton, mert a francziák már az egész vidéket ellepték, sok viszontagság és kaland után, melyekből lélekjelenléte és bátorsága mindig kísérette, végre nyolcz nap múlva visszajutott zászlóaljához és ott átadta a megmentett pénzt, mely több ezer forintnyi bankóból és 1500 forint ércpénzből állott. Becsületességéért és vitézségéért az akkori szokás szerint, — mely a legénységénél még a vitézséget is legtöbbszörire pénzzel jutalmazta, — Kocsmár is aranyakból álló jutalmat kapott.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Szilágyi Farkas: «Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben». Nagy-Enyed, 1891; ára 2 frt. Korrajz. Beható tanulmány, nagy készülettel s érdekesítő módon van e műben megírva Nagy-Enyed pusztulásának története s hozzá illetékes toll által, mert a szerző maga szemtanúja, sőt áldozata volt e szomorú eseménynek s csak nehezen menekült a romok közül; ez magyarázza az élénkséget, melylyel a szerencsétlenség részleteit leírja, mely inkább a fájdalmas visszaemlékezés mint a tárgyilagos szemlélet kifejezése. Melegen ajánlható mindazoknak, kik a magyar függetlenségi harcz történetének részletei iránt érdeklődnek.

Márki Sándor: Arad vármegye és Arad szab. kir. város története. I. Rész. Arad, 1892. Nagy 8-adr, XIV. és 564 lap. Kiadja Arad vármegye és Arad város és a Kölcsey-egylet monografia-bizottsága. E jeles munkát, melynek némely részlete folyóiratunkban jelent meg először, f. évi III. füzetünkben már tüzetesen ismertettük.

Wertner Mór: «A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig». Temesvár, 1891. A magyar «Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár» 52. kötete. Számos genealogiai táblával.

Jedlicska Pál: «Kárpáti emlékek». Eger, 1891; ára 3 frt. Folytatása a Vágvolgy leírásának, melyet a szerző 10 év előtt adott ki. Kiválóan érdekes Csejthe várának leírása, hol Báthory Erzsébet porének iratait is közli.

Szilágyi Sándor: «Erdély és az északkeleti háború». II. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1891. 596 lap. A már korábban ismertett nagy munka második kötete.

Nedeczky Gáspár: «A Nedeczky család». Budapest, 1891. 25 genealogiai táblával; ára 3 frt.

Wertheimer Ede: «Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében». II. köt. Budapest, 1892; ára 4 frt. Wertheimer nagy jelentőségű munkájának e második kötete a pozsonyi békétől a schönbrunni békéig terjed. E kötet foglalja magában az 1809-ik év történetét, mely behatóan foglalkozik a magyar nemesi fölkeléssel, az asperni és wagrami csatákkal is, súlyos váddal illetvén Nugent gróft, János főherczeg adlatását, neki tulajdonítván azt, hogy János főherczeg

serege a wagrami döntő csatáról elkésett. Újabban Zwiedinek-Südenhorst gráci történetíró a főhercegi család megbízásából egy elleníratot tett közzé, mely a János főherceg levéltárából merített adatok alapján Wertheimer állításait megczáfolni igyekszik.

Mayláth Béla? «Liptómege törzsökös családjainak története az 1526-ik évig»; I. rész; számos nemzedékrendi táblával. Budapest, 1892. Külön kiadása ez azon cikksorozatnak, melyet Mayláth a Turulban közölt.

Pór Antal: «László erdélyi vajda 1291—1305». Rajzok Erdély multjáról a középkorban. Kolozsvár, 1891.

Nagy Imre: «Anjoukori okmánytár», VI. köt. A Magyar Tudom. Akadémia kiadása. Budapest, 1891. A jeles gyűjtemény e kötete az 1353—1357. évi időszakba eső okleveleket közli.

Ortway Tivadar: «Pozsony város története». Kiadja a Pozsonyi Első takarékpénztár. I. köt. Pozsony, 1892. Nagy 8-adr. XX. és 384. lap számos rajzzal és 7 táblával. Ára 2 frt 50 kr. Múlt évi IV. füzetünkben ismertettük s mutatványt is közöltünk belőle.

Szádeczky Lajos: «A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. században». Kolozsvár, 1892. Külön lenyomat az Erdélyi Múzeumból.

Ortway Tivadar: «Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején». A pápai tizedjegyzékek alapján. Budapest, 1891; 4-edr. 491 és 1025 lap. E nagy művet térképmelléletek is díszítik.

Villányi Szaniszló: «Három évtized Esztergom megye és város multjából». Esztergom, 1892; 315 lap; ára 2 frt 50 kr. Utolsó füzetünkben ismertettük.

Alleker Lajos: «A Cilley grófok és Cilli városa. A Lagunák városa». Nyitra, 1892; 74 és 97 lap. Mindkét mű utolsó füzetünkben volt ismertetve.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok.

Dr. Wertner Mór: Kemény fia, Lőrincz nádor.

Fraknói Vilmos: Nyomozások a pápai levéltárakban. A fáradhatatlan tudós, ki már annyi dicsőséget szerzett a magyar történetírás terén, ezúttal ismét több fontos okiratot ismertet s különösen Nagy Lajos király korára nézve talált több fontos adatot.

Pór Antal: Első Lajos király követsége Avignonban. Albert-streliczi herceg, Lajos király avignoni követéről közöl bővebb adatokat.

Szentkláray: Közállapotok Csanád vármegyében a török uralom után.

Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye főispánjai.

Pauler Gyula: A Hartvik legendáról. Hartvikról, Szent István királyunk állítólagos életrajz-írójáról közöl számos érdekes adatot.

Szamota István: Orosz, szerb és bolgár kútfők néhány magyar vonatkozású adata.

Thury József: Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz. A jeles történész Pecsevi életrajzát ismerteti és egyidejűleg Hammer több hibás állítását is helyreigazítja.

Történelmi Tár.

Károlyi A.: Adalék Frigyes császár és Mátyás király viszonyai történetéhez. (I—II.)

Hodinka Anial: A szerb történelem forrásai és első kora. (I—II.)

Weber Samu: Podolin története és okmányai. Befejező közlemény. (I.)

Mayláth Béla: Oklevelek Maylád István történetéhez. Befejező közlemény. (I.)

Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György levelei Rhédey Ferenczhez.

Szerémi: Emlékek Barsvármegye hajdanából. (I—II.)

Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták. (I—II.)

Sasinek Ferencz: Regesták csehországi levéltárakból. (I—II.)

Szilágyi Sándor: Szelepcsényi György leveles tárczájából. (II.)

Magyar Történelmi Életrajzok.

Pór Antal: Nagy Lajos. A nagyérdekű, becses műre, mely most nyert befejezést, később még bővebben visszatérünk.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Gerenday Tivadar: A német lovasság tevékenysége Metz körül 1870 augusztus 15—18 közt. (IV.)

Wagner Béla: A lőpor fejlődéstörténete. (VI.)

I. Dobó István, az egri hős. (VII.)

C) ÚJABB HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Allgemeine Zeitung. 1892. Melléklet 237. sz. A. v. *Berzericz*y, Die Revolution in Piemont u. die Occupation des Landes durch die Oesterreicher 1821.

Général Jarres, Souvenirs. Publiée par Madame Jarres. (Paris. Plon 1892.) Jarres 1870-ben a Rajna-hadseregnek volt vezérkari főnöke. Könyvében ugyancsak iparkodik a maga eljárását igazolni. Bazaine egyébiránt őt sem avatta be a hadi tervbe. Érdekes, hogy Jarres Niel hadügyminiszternek a hadsereg szervezése körül szerzett tagadhatlan, de gyakran kelleténél jobban földícsért érdemeit alábbszállítja és hogy utódjának, Leboeuf hadügyminiszternek tétlen és késedelmező magatartását kifogásolja. Reánk nézve egyébiránt az emlékiratok ama része bír fontossággal, hol Jarres Albrecht főherczegnek, 1870 tavaszán tett párisi utazásáról és az általa kidolgozott, a francia tábornokok által felülvizsgált haditervéről szól. A francia udvar és hadi párt az Ausztriával való szövetség megkötését sürgette, de a főherczeg jelenlétében (Jarres szerint) senki ezen óhajnak nyiltnak nem adott kifejezést. A tervet mindazonáltal a főbb francia tábornokok áttanulmányozták (1870 máj. 19.), de el nem fogadták, mert Franciaország, a hadi tanács egyhangú véleménye szerint, «még el nem készült a háborúra» és mivel Ausztria csak hat héttel a francia hadizenet után akarta a maga részéről a háborút megkezdeni. Napoleon császár ezek után Lebrun tábornokot küldte Bécsbe, hogy a szövetséget esetleg megkösse, de az osztrák-magyar fejedelem egyetlen egy szóval sem tett kötelező ígéretet. — Jarres megbízható emlékiratai nyomán, az ezen szövetségről szóló, sokszor emlegetett mende-mondát bátran elvethetjük. — Az emlékiratokat a tábornok özvegye adta ki.

Bleibtreu Karl, Geschichte und Geist der europäischen Kriege unter Friedrich den Grossen und Napoleon. (I. köt. Friedrich der Grosse und die Revolution.) Lipse, Friedrich. 167 l. 3 M. (A munka négy kötetből fog állani.) Időközben megjel. egy további kötet, mely a németek szabadságharczát tárgyalja (228 l. 4 M.).

Souvenirs militaires de Victor Dupuy. Publiés par général *Thoumas*. Paris, Calman Lévy. 1892.) Dupuy részt vett a wagrami csatában, és az 1812. évi orosz hadjáratban, később az osztrákok foglya lett;

1815-ben azonban már ismét szabad volt és részt vett a waterlooi csatában.

Thomas tábornok a «Grands cavaliers du premier empire» gyűjteményes munkának 2. sorozatában (Páris, Berger), a következő hadvezérek életrajzát közli: Nansouty, Pajol, Milhaud, Curély, Fournier-Sarlovéze, Chamorin, Sainte-Croix, Exelmans, Marulaz, és Franceschi-Delonne.

Der Krieg von 1870—71. Dargestellt von Mitkämpfern. (V. köt. A Loire melletti háború. Írta *Tanera Károly* dr., százados, 3. kiad. München, Beck. 2 Mark 50.)

Heydebrand Lipót, Illustrierte Geschichte der Reiterei. 80 képpel. (Bécs, Hartleben. 4 M. 50.)

O'Connor Morris. Great commanders of modern time. (London, 1891.) Szól Gusztáv Adolf, Turenne, Condé, Vauban, Montecuccoli, Lee, Nagy Frigyesről. Végül a waterlooi csatáról, miközben különösen Grouchy állítólagos mulasztását bírálgatja.

Jensen N. P., Napoleons Felttog 1814. (Kopenhága, 1892.)

Krebs L. et Morris H., Campagnes dans les Alpes pendant la révolution 1792—93. (Paris, 1892.)

Lagerhjelm G., Napoleon I. och Carl Johan. (Bernadotte részvétele az 1813. hadjáratban.) Stockholm, 1892.

Lubomiersky (prince), Histoire contemporaine etc. III. köt. De Sébastopol à Solferino. (Paris, 1892.)

Rotenhan (báró), Die neuere Kriegsgeschichte der Cavallerie, von 1859 bis heute. (I. köt. 1859—70. München, 1892.)

Hérisson M. de, La légende de Metz és: Responsabilités de l'année terrible. (1891.)

De Vault-Arvers, Les guerres des Alpes. Guerre de la succession d'Autriche. 1742—48. (2 köt. Paris, 1892. 1644 l. 24 Mark.)

Dr. Mangold Lajos.